

Mateja Slovinc

»Kdor je šel s časom, lahko živi.«^{*}

Čezmejni kmetijski nakupi v času Jugoslavije

SLOVENC Mateja, univ. dipl. etn. in kult. antrop. in univ. dipl. inž. agr., Glinška ulica 9, SI-1111 Ljubljana

631.171:339.186(497.1:450)"1945/1991"
339.186: 631.171(497.1:450)"1945/1991"

»KDOR JE ŠEL S ČASOM, LAHKO ŽIVI«.

Čezmejni kmetijski nakupi v času Jugoslavije

Čezmejni kmetijski nakupi v času Jugoslavije so posredno vplivali na današnje stanje slovenskega kmetijstva. V prvem delu prispevka sta opisana agrarna politika Jugoslavije in položaj kmeta, ki je imel zemljo v zasebni lasti. S pomočjo literature o jugoslovanskem gospodarstvu in informacijah sogovornikov so predstavljene razmere, ki so nekaterim kmetom gmotno omogočile tudi večje kmetijske nakupe. V nadaljevanju se prispevek osredotoča na kmete, ki so živeli blizu meje, saj so ti lahko prvi prehajali mejo. Sledi poglavje o značilnostih čezmejnih kmetijskih nakupov v času Jugoslavije skozi prakse nakupovalcev in oris njihovih posledic.

Ključne besede: čezmejni kmetijski nakupi, Jugoslavija, kmetijska politika, deagrarnizacija, kmetijska mehanizacija

SLOVENC, Mateja, BA Ethnology and Cultural Anthropology, BA Agriculture, Glinška ulica 9, SI-1111 Ljubljana, Slovenija

631.171:339.186(497.1:450)"1945/1991"
339.186: 631.171(497.1:450)"1945/1991"

«THOSE THAT MOVE WITH THE TIMES
CAN LIVE»:

Cross-border agricultural purchases in Yugoslavia

Cross-border agricultural purchases in Yugoslavia indirectly influenced the situation in Slovenian agriculture today. The introductory part of the article describes the agricultural policy of Yugoslavia and the position of farmers who were private landowners. On the basis of the literature about the Yugoslav economy and first-hand oral accounts, the situation is presented that allowed some farmers to make large agricultural purchases. The article then focuses on farmers who lived near the border and were among the first who were allowed to cross it. The next section deals with the characteristics of cross-border agricultural purchases from the point of view of the buyers and a depiction of the consequences.

Key words: cross-border agricultural purchases, Yugoslavia, agricultural policy, de-agrarianization, agricultural machinery

^{*} Naslov članka povzet po naslovu članka: N. P., *Kdor je šel s časom, lahko živi*, str. 532.

Podoba jugoslovanskega kmetijstva po 2. svetovni vojni, Prekmurje, junij 1949.
(Foto: Zvone Mahorič; hrani: Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Uvod

Slovenci, ki so živeli v Jugoslaviji, se danes z nostalgijo spominjajo nakupov kave, kavbojk in vinilnih plošč v Italiji in Avstriji od sredine 60. let do konca 80. let prejšnjega stoletja. V istem obdobju so čez mejo po semena, sredstva za varstvo rastlin in mehanizacijo hodili tudi številni kmeti. Nakupovalne prakse slovenskih kmetov izven meja skupne države do sedaj še niso bile raziskane. Jugoslovanski etnologi so se po letu 1945 v svojih delih osredotočali na koncept etničnosti in predsocijalistično obdobje, sočasnemu življenju pa niso namenili veliko pozornosti.¹ Po letu 1991 so se začele pojavljati prve raziskave potrošniških čezmejnih nakupov v Jugoslaviji. Božo Repe je edini avtor, ki poleg čezmejnih nakupov predmetov za vsakdanjo rabo in zabavo ljudi omenja tudi nakupe kmetijskih strojev in škropiv.² Pričujoči članek temelji na tematskem delu, opravljenem konec maja 2014. Štirje kmeti iz okolice Ljubljane in profesorja Biotehni-

ške fakultete Univerze v Ljubljani³ so v pogovorih opisali čezmejne nakupovalne prakse in gmotno stanje slovenskih kmetov v Jugoslaviji.

Položaj kmeta v Jugoslaviji, 1945–1991

Povojna leta in predvojen način kmetovanja

Kmetijska gospodarstva so v drugi svetovni vojni utrpela škodo na zgradbah, kmetijskih strojih, orodju, transportnih poteh ter odvzeti živini in poljščinah. Kmetijska zemljišča so bila opustošena in požgana. Komunistična partija Jugoslavije si je po vstopu na oblast leta 1945 zadala cilj, da v prvih povojnih letih obnovi in preobrazi gospodarstvo, torej tudi kmetijstvo. Dve leti po koncu vojne je bila v Sloveniji želja Komunistične partije po normalizaciji jugoslovanskega gospodarskega življenja le delno uresničena. Kmetijska proizvodnja v letu 1946 ni dosegla pričakovane ravni. Primanjkovalo

¹ *Prica po Habinc, Raziskave (post)socijalističnih koledarskih praznikov*, str. 82.

² *Repe, Tihotapijo so vse, razen ptičjega mleka*, str. 91–92.

³ V članku zaradi želje sodelujočih zanje uporabljam izraz »sogovornik«, vir pa navajam s kraticami njihovega imena in priimka.

je delovne sile, semen, umetnih gnojil in orodja, ki jih državni organi niso zagotovili v zadostnih količinah. Popravilo se je stanje živine, za načrti pa sta zaostajali pridelava in mehanizacija.⁴ Sogovornik se spominja, da so kmeti vse do leta 1960 uporabljali predvojno orodje, ki je bilo zastarelo, a še vedno uporabno, saj takratni čas finančno in politično gledano boljših pogojev ni dopuščal. Povečanje proizvodnje kljub velikim potrebam države po hrani zaradi stagniranja kmetijske tehnike ni bilo mogoče.⁵

Začasna ljudska skupščina je sredi leta 1945 je sprejela Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji. Njegov cilj je bila odprava izkoriščevalskega značaja privatne lastnine, ki je oblast ni imela namena v celoti odpraviti. Na podlagi določil agrarne reforme so bili leta 1946 razlašeni kmeti, ki zemlje niso obdelovali sami⁶ ali so jo dajali v zakup oziroma so imeli nad 25–30 hektarov obdelovalne zemlje. Kmetijska zemlja je bila dodeljena vsem, ki so jo želeli obdelovati, tudi kmetom brez zemlje in tistim, ki so je imeli za preživetje premalo.⁷ Agrarna reforma je zelo povečala število manjših kmečkih gospodarstev. Povprečna velikost kmetije je znašala 6,8 hektara, do leta 1981 pa se je zmanjšala za 1,3 hektara. Poleg majhnosti obdelovalnih posestev je na pospeševanje deagrarizacije vplivalo dejstvo, da je v Jugoslaviji v vseh letih njenega obstoja v kmetijski lastniški strukturi prevladoval zasebni sektor. Za razvoj tega gospodarskega področja to ni bilo dobro izhodišče, saj je delež zasebnega sektorja v družbenem proizvodu padal.⁸ Veliko ljudi, ki so zemljo dobili z agrarno reformo, in mali kmeti, ki so se s kmetijstvom ukvarjali že pred drugo svetovno vojno, so iskali glavni vir zaslužka v neagrarnih gospodarskih panogah:⁹ »Pri nas ni bilo nikoli veliko denarja. Bilo je malo viška krompirja, oče je imel čebele. /.../ Mi, mali kmetije, smo šli pa

v šolo, da smo imeli službo, ker je bilo zaslužka na kmetiji premalo.«¹⁰

Po določitih agrarne reforme so bili do spomladi leta 1946 skoraj vsi kmetijski proizvodi »pod režimom načrtne razdelitve«.¹¹ To je pomenilo, da so morali kmeti pod administrativno določenimi pogoji oddajati presežke oziroma stopiti na trg. Večji in srednji kmeti so se odločili, da bodo pridelovali le še za lastne potrebe, presežkov pa niso želeli oddajati. Povečano povpraševanje po kmetijskih pridelkih in zvišanje njihovih cen ter problemi v preskrbi so omenjenim kmetom omogočili dvig življenjskega standarda.¹² Največ so zaslužili tisti, ki niso prodajali preko zadrug in so sčasoma našli nove tržne niše. Pridelek so samostojno prodajali v menze, hotele in domove za ostarele. Po mnenju sogovornika so med njimi prevladovali Ljubljanci,¹³ ki so pridelovali zelenjavo, in hmeljarji.¹⁴ Popoln državni monopol in nadzor nad uvozom ter slaba ponudba artiklov na jugoslovanskem trgu, ki bi jih kmeti potrebovali, so povzročili akumulacijo

Pobiranje krompirja, v ozadju traktor, star 40 let, okolica Ljubljane, avgust 2009. (Vir: Osebni arhiv J. K.).

⁴ Konjar, Bil je horuk v nove čase, 64–74; Prinčič, Pot do slovenske narodnogospodarske suverenosti 1945–1991, 15–27.

⁵ J. K., Transkript terenskega pogovora, str. 1.

⁶ Ti in tisti, katerih glavni poklic ni bilo poljedelstvo, so lahko obdržali 3–5 hektarov zemlje (Kosmatin Fras itd., Slovenika, str. 1798).

⁷ Čepič, Spreminjanje lastništva zemlje po drugi svetovni vojni, str. 145–156.

⁸ Prinčič, Pot do slovenske narodnogospodarske suverenosti 1945–1991, 262–263.

⁹ Čepič, Spreminjanje lastništva zemlje po drugi svetovni vojni, str. 154–156.

¹⁰ M. Š., Transkript terenskega pogovora, str. 1.

¹¹ Prinčič, Pot do slovenske narodnogospodarske suverenosti 1945–1991, 29.

¹² Čepič, Spreminjanje lastništva zemlje po drugi svetovni vojni, str. 156–157.

¹³ Bližina lokalnih industrijskih centrov je kmetom omogočila, da so služili s prodajo pridelka v omenjena središča, poleg tega pa se jih je veliko odločilo za zaposlovanje v industriji. Posebnost slovenske industrializacije je bil »kmet-industrijski delavec« (Novak, Periferna agrarna transformacija, str. 34).

¹⁴ R. B., Transkript terenskega pogovora, str. 1.

denarja nekaterih kmetov.¹⁵ Kopičenje denarja v zasebnem kmetijskem sektorju je bilo v nasprotju z željami oblasti, ki je podpirala »egalizacijo na vasi s poudarkom na prevladi majhnega in srednjega kmeta«.¹⁶

Vzpon in kriza jugoslovanskega kmetijstva

Politične spremembe v začetku 50. let prejšnjega stoletja, ki jih je sprožil spor z Informburojem leta 1948, so postopoma vodile v enoten sistem samoupravljanja, ki je bil z ustavo sprejet leta 1963. Vpliv države v gospodarstvu se je zmanjšal, uveljavljati se je začelo družbeno planiranje, tržne zakonitosti in večja odgovornost ter samostojnost podjetij pri gospodarjenju.¹⁷ V tem obdobju je oblast opustila kolektivizacijo kmetijstva, kmeti, ki so imeli zemljo v zasebni lasti, pa so ponovno postali ekonomski subjekti. Sprva je bila njihova ekonomska aktivnost omejena, saj so bile investicije države za povečanje kmetijske proizvodnje prenižke, dodatno pa jih je oviral leta 1953 sprejet zemljiški maksimum, ki je po novem znašal 10 hektarov obdelovalne zemlje.¹⁸ Spremenjena agrarna politika tako ni pripeljala do modernizacije kmetijstva, »naraščali so nenačrtna deagrarizacija, drobljenje posesti, nesmotrna raba kmetijskih zemljišč ter nepovezanost pridelovalcev, predelovalcev in trgovcev.«¹⁹ Po začetnem zagonu je kmetijska proizvodnja v letih 1962–1968 zastala. Naložbe države v kmetijstvo so se zmanjševale, cene kmetijskih pridelkov pa so se zvišale.²⁰ V začetku 60. let je bilo kmetov, ki jim je bilo obdelovanje zemlje edini vir zaslužka trideset odstotkov, v začetku naslednjega desetletja pa petina.²¹ »S prehodom večinskega dela prebivalstva v industrijski sektor se je relativno in absolutno povečal dohodek

kmečkega prebivalstva in narasla so razpoložljiva sredstva za investicije. Dodatno je pomemben vir sredstev za višanje kmečke življenjske ravni in investicije predstavljal tudi gozd.«²²

Posamezne republike so od 70. let prejšnjega stoletja dobile večje pristojnosti na področju agrarne politike. Slovenija je sprejela številne zakone o kmetijskih zemljiščih in socialnem položaju kmetov.²³ V omenjenem obdobju je prišlo do »tehno-loške posodobitve kmetijstva, segmentacije proizvodnje in večje usmerjenosti k tržni proizvodnji. Produktivnost v kmetijstvu, merjena z donosi na hektar, je bila visoka in je zagotavljala rast pridelave ne glede na zmanjševanje obdelovanih površin.«²⁴ Od leta 1956 do leta 1980 se je količina uporabljenih umetnih gnojil skoraj potrojila, gledano na hektar pa se je več kot podvojila.²⁵ V tistem obdobju je potekala tudi posodobitev kmetijske mehanizacije, saj so kmeti kupovali traktorje, nakladalke, pluge in druge kmetijske stroje.²⁶ Gospodarska kriza je v 80. letih v kmetijski panogi vplivala na zmanjšanje naložb, slabše pogoje kreditiranja in težave pri zagotavljanju deviz. V naslednjih letih je kmetijstvo najbolj prizadel neustrezen tečaj dinarja in zadrževanje rasti cen pridelkov. Konec 80. let se je kmet znašel v nevzdržnem položaju, ker zadrževane cene kmetijskih izdelkov niso pokrivale proizvodnih stroškov.²⁷

Prehajanja jugoslovanske meje zaradi kmetijstva

Prehajanja avstrijske in italijanske meje obmejnega prebivalstva pred letom 1960

Možnosti in značilnosti prehajanja jugoslovanske meje s severnimi sosedami so se skozi leta spreminjale, odražale pa so notranje politične in ekonomske razmere. V 50. letih in v začetku 60. let prejšnjega stoletja so bila potovanja v tujino omeje-

¹⁵ Mikuž in Živko, *Carina Jugoslavije v obdobju od 1944 do 1991*, str. 55.

¹⁶ Čepič, *Spreminjanje lastništva zemlje po drugi svetovni vojni*, str. 157.

¹⁷ Kosmatin Fras itd., *Slovenika*, str. 194 in 500; Prinčič, *Pot do slovenske narodnogospodarske suverenosti 1945–1991*, 51.

¹⁸ Lazarevič, *Dvestoletne poti slovenskega kmetijstva*, str. 8; Kosmatin Fras itd., *Slovenika*, str. 1798; Prinčič, *Pot do slovenske narodnogospodarske suverenosti 1945–1991*, 264.

¹⁹ Kosmatin Fras itd., *Slovenika*, str. 8.

²⁰ Prinčič, *Pot do slovenske narodnogospodarske suverenosti 1945–1991*, 264.

²¹ Čepič po Rebernik, *Relevantnost socialistične preteklosti za sodobnost*, str. 16.

²² Lazarevič, *Dvestoletne poti slovenskega kmetijstva*, str. 8–9.

²³ Kosmatin Fras itd., *Slovenika*, str. 9–10.

²⁴ Lazarevič, *Dvestoletne poti slovenskega kmetijstva*, str. 9.

²⁵ Čepič po Rebernik, *Relevantnost socialistične preteklosti za sodobnost*, str. 16–17.

²⁶ F. Č., *Transkript terenskega pogovora*, str. 1; J. K., *Transkript terenskega pogovora*, str. 8.

²⁷ Prinčič, *Pot do slovenske narodnogospodarske suverenosti 1945–1991*, 264–265.

na predvsem na obiske sorodnikov in organizirane izlete.²⁸ Posebno skupino ljudi, ki je lahko zgodaj in relativno prosto prehajala zahodno in severno mejo, pa so sestavljali ljudje, ki so živeli in kmetovali na obmejnem območju.

Prebivalcem stometrskega obmejnega pasu in dvolastnikom, ki so imeli v lasti kmetijske površine na obeh straneh meje, je bil prost prehod v Italijo omogočen leta 1954 s sprejetjem Londonskega sporazuma, ki je določil razdelitev Svobodnega tržaškega ozemlja med Jugoslavijo in Italijo.²⁹ Pred tem je bila blagovna menjava med cono A in cono B, ki je gravitirala v Trst kljub političnim oviram živahna, prevladovala pa so dobro organizirane ilegalne gospodarske poti.³⁰ V Avstrijo so obmejni prebivalci s tridnevnimi dovolilnicami za prehod in dvolastniki lahko začeli odhajati leta 1953. Tega leta sta bila podpisana »sporazuma o ureditvi obmejnega prometa in o nepremičninah avstrijskih dvolastnikov v jugoslovanskem obmejnem območju.«³¹ Po besedah sogovornika dvolastnikov ob avstrijski meji ni bilo veliko zaradi naravnih geografskih ovir, kot sta Karavanke in reka Mura. Ob meji z Italijo je bilo dvolastnikov več, saj je meja ponekod presekala celotne vasi in kmetijska zemljišča.³²

Dvolastniki so lahko prihajali do svojega zemljišča po najkrajši poti, v večje kraje pa niso smeli.³³ V domovino so preko meje lahko prepeljali samo svoj pridelek, a kmeti se tega niso držali. Na drugo stran meje so se na primer odpravili s praznim odlagališčem za orodje na traktorju, ki so ga v Italiji napolnili z novim orodjem. »Noben carinik ne bo tja ali nazaj grede gledal, ali imaš polno orodja,« je povedal sogovornik.³⁴ Ena od značilnih potez prehajanja meja obmejnega prebivalstva je bila, da so se cariniki in kupci med seboj poznali zaradi sorodstvenih in prijateljskih vezi. »Cariniki znanih ljudi niso preveč maltretirali, so kar stran pogledali, pomahali – »kar pojdi«, tako da ni bilo tako hudo,«

je pripovedoval sogovornik.³⁵ Carinikom je oblast dodelila določeno moč in s tem je mejne prehode določila za svojevrstne prostore v lasti carinikov. Ti so z vzvodi moči manipulirali in vzpostavljali različne odnose z ljudmi, ki so prečkali mejo. Pri tem so nakupovalci razvili vrsto praks, s katerimi so se izogibali nadzoru.³⁶

Oblikovanje številnih neformalnih taktik prilagajanja arbitrarnosti postopanja mejnih oblasti je bila posledica narave in odsotnosti formalnih pravil, ki bi podpirala neformalno vedenje.³⁷ »Najhuje je bilo po mojem to, da nikoli nisi vedel, kaj je in kaj ni dovoljeno,« je odsotnost formalnih pravil komentiral sogovornik.³⁸ Nakupovalci so z različnimi taktikami, ki jih je strategija oblasti bolj ali manj dopuščala, tako le izkoristili razpoke v načinu izvajanja nadzora.³⁹ Eden izmed sogovornikov je opisal zanimivo taktiko prebivalcev Prekmurja in Goriškega po tem, ko je bil vzpostavljen maloobmejni promet. Leta 1960 je bila namreč s podpisom dodatnega sporazuma pravica do prehoda meje z Avstrijo razširjena na deset kilometrski obmejni pas. Tovrstna ureditev obmejnega prometa z Italijo je bila dosežena pet let prej z Videmskim sporazumom. Z ureditvijo maloobmejnega prometa so prehodi obmejne prebivalstva postali množični. Prebivalci so pridobili stalno obmejno prepustnico, čez mejo so lahko potovali štirikrat na mesec in se lahko tam zadrževali do največ šestdeset ur.⁴⁰ Teh šestdeset ur je za nekatere zadostovalo, da so se z znanci iz Avstrije dogovorili o podrobnostih nakupa in prevzema novega traktorja. Formalni lastnik traktorja je bil avstrijski državljan, ki je lahko v Jugoslaviji pomagal pri kmetovanju kot najeta delovna sila, kar je bil izgovor domačinov, da imajo na posesti traktor avstrijskega lastnika. Pogosto se je čez leta za temi traktorji izgubila vsaka sled, saj so dejanski lastniki preprosto izgubili vse številke in tablice vozila.⁴¹

Traktorji tujih znamk, med katerimi je prevladovala avstrijska znamka Steyer, so se v notranjosti Slovenije začeli pojavljati v 50. letih prejšnjega

²⁸ Mikula, *Highways of desire*, str. 214–215.

²⁹ I. K., *Transkript terenskega pogovora*, str. 1; Repe, *Tihotapijo so vse, razen ptičjega mleka*, str. 91.

³⁰ Prinčič, *Pot do slovenske narodnogospodarske suverenosti 1945–1991*, str. 46–47.

³¹ Repe, *Tihotapijo so vse, razen ptičjega mleka*, str. 91.

³² I. K., *Transkript terenskega pogovora*, str. 2.

³³ Repe, *Tihotapijo so vse, razen ptičjega mleka*, str. 91.

³⁴ I. K., *Transkript terenskega pogovora*, str. 2.

³⁵ I. K., *Transkript terenskega pogovora*, str. 2.

³⁶ Luthar, *Nakupovanje in nadzorovanje*, str. S115.

³⁷ Luthar, *Nakupovanje in nadzorovanje*, str. S115.

³⁸ I. K., *Transkript terenskega pogovora*, str. 2.

³⁹ Luthar, *Nakupovanje in nadzorovanje*, str. S115–S116.

⁴⁰ Repe, *Tihotapijo so vse, razen ptičjega mleka*, str. 91–92.

⁴¹ J. K., *Transkript terenskega pogovora*, str. 4.

stoletja. Pred nakupom je bilo potrebno napisati prošnjo, ki so jo pregledali funkcionarji v Beogradu. V primeru ugodene prošnje, je sledila izdaja posebne dovolilnice za prečkanje meje in nakup. Do tovrstnih ugodnosti je bila sprva upravičena komunistična elita – nekdanji partizanski borci, ki so v Avstriji ohranili poznanstva s sorodniki in znanci. V naslednjih letih so tudi kmeti začeli pošiljati prošnje za nakup traktorjev na prednji in zadnji pogon in nakladalk za mrvo, češ da imajo gorsko kmetijo in ne morejo delati brez zmogljivejših strojev, ki jih jugoslovanske tovarne ne proizvajajo. Prošnjam slovenskih kmetov je bilo pogosto ugodeno zaradi splošnega prepričanja, da je Slovenija hribovita dežela, in lažnega področja kmetovanja, ki so ga ravninski kmeti navajali v prošnjah.⁴²

Steyer letnik 1936, kupljen v prvi polovici šestdesetih let, okolica Ljubljane, marec 2005. (Vir: Osebni arhiv M. Š.).

Čezmejni kmetijski nakupi po letu 1965

Leta 1959 so v Jugoslaviji vse oblike porabe rasle hitreje kot delovna storilnost in proizvodnja, zato sta bila glavna cilja gospodarske politike v začetku 60. let odstranitev ovir za hitrejši tehnološki razvoj in večja vključitev v mednarodno delitev dela.⁴³ Sredi 60. let se je življenjski standard v Jugoslaviji izboljšal, olajšano pa je bilo tudi prehajanje meja, saj so bile leta 1967 ukinjene vize za večino držav in za prehod meje je zadostoval potni list.⁴⁴ Slednji je večini Jugoslovanov omogočal, da so skoraj brez ad-

ministrativnih omejitev prečkali meje tujih držav.⁴⁵ Značilnost obdobja od leta 1961 do osamosvojitve Slovenije so bile med drugim količinske in vrednostne omejitve blaga zaradi pomanjkanja deviz in spodbujanja domače industrije.⁴⁶ Višina vrednosti uvoženega blaga, s katero je država regulirala uvoz, se je skozi leta spreminjala, a je vedno ostala tako nizka, da so nakupljeni izdelki pogosto presegli najvišjo mejno vrednost. Omenjeno »zagato« so ljudje reševali z vrsto »posebnih tehnik tihotapljenja.«⁴⁷ Sogovornik je povedal, da količinske omejitve pri prenosu semen in škropil niso preprečevale, da jih ne bi kupovali. Pretežno so kupovali količinsko manjša pakiranja, ki se jih je dalo »preembalirati«. Sredstva za varovanje rastlin so čez mejo na primer prenašali v steklenicah od soka.⁴⁸

Značilnosti čezmejnih kmetijskih nakupov

Odločujoči faktorji za kmetijski nakup

Maja Mikula je zapisala, da sta bila glavna razloga, da so ljudje odšli po nakupih v Trst, nedostopnost določenih proizvodov na jugoslovanskem trgu in višja kvaliteta tujih izdelkov, ki so bili včasih cenejši kot doma.⁴⁹ Sogovornica je povedala, da so herbicide, pesticide in zdravila za živino kmeti iz njene vasi verjetno kupovali na Madžarskem, in sicer predvsem tista, ki so bila cenejša ali v Jugoslaviji prepovedana.⁵⁰ Na Madžarskem so uporabo nekaterih fitofarmacevtskih sredstev prepovedali kasneje kot v Jugoslaviji. Sogovorniku so znani primeri, ko fitofarmacevtska sredstva, kupljena na Madžarskem, niso delovala. »Ruralna legenda je bila, da so to ponaredki, da so razredčena, ampak tudi tukaj legalno kupljena. Vem, da določeno leto niso delovala, ne vem, zakaj.«⁵¹ Obstaja tudi verjetnost, da sredstva niso delovala, ker jih ljudje niso znali pravilno uporabljati. Sogovornik je povedal, da so ljudem dali v roke »kemijo«, ne da bi jih kdorkoli predhodno podučil o pravilnem ravnanju s

⁴⁵ Mikula, *Highways of desire*, str. 215.

⁴⁶ Mikuž in Živko, *Carina Jugoslavije v obdobju od 1944 do 1991*, str. 61–62.

⁴⁷ Švab, »To si enostavno morala imeti!«, str. 140.

⁴⁸ J. K., *Transkript terenskega pogovora*, str. 5.

⁴⁹ Mikula, *Highways of desire*, str. 220.

⁵⁰ M. Š., *Transkript terenskega pogovora*, str. 1.

⁵¹ I. K., *Transkript terenskega pogovora*, str. 2.

⁴² J. K., *Transkript terenskega pogovora*, str. 2–3.

⁴³ Prinčič, *Slovensko gospodarstvo v drugi Jugoslaviji*, 54–56.

⁴⁴ Repe, *Tihotapijo so vse, razen ptičjega mleka*, str. 93; Luthar, *Nakupovanje in nadzorovanje*, str. S109.

Neprimeren in nevaren način škropljenja, Žalec, junij 1949. (Foto: Mally Jože; hrani: Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

kemičnimi izdelki.⁵² K nepravilni uporabi je lahko botrovalo tudi neznanje jezika, saj so imeli izdelki, kupljeni na Madžarskem, navodila priložena le v madžarščini.⁵³

Ljudje so se za nakup največkrat odločali na podlagi notranje regionalne diferenciacije,⁵⁴ oziroma bližine nakupovalnega središča.⁵⁵ V primeru kmetijskih nakupov je bil eden izmed odločilnih faktorjev za izbiro kraja in produktov ter pogostost nakupov tudi finančna zmožnost kmetov. Le najboljši kmetije so lahko čezmejne nakupe kmetijske mehanizacije opravljali na manj kot deset let.⁵⁶ Nakupe gnojil, sredstev za varstvo rastlin in semen so kmeti lahko opravili pogosteje, saj so bile investicije

manjše. Pot v tujino zaradi manjših nakupov je bila v prvi vrsti časovno pogojena s potekom kmetijske proizvodnje, sekundarno pa z že zgoraj omenjenima pomanjkanjem in slabšo kvaliteto določenih jugoslovanskih proizvodov. »Občasno se gnojil pri nas ni dobilo ali pa zelo težko ali pa se je samo Thomasova žlindra dobila /.../ in potem je bila rešitev, da so kmetije tisto, kar se tisto leto ni dobilo, čez mejo nabavljali,« je povedal sogovornik.⁵⁷

Destinacije nakupov so bile podrobno določene, saj je veljalo, da so posamezni izdelki cenovno ugodnejši in predvsem boljši v posameznih državah.⁵⁸ Ljudje so v Italiji najpogosteje kupovali gnojila, sadike in semena⁵⁹ zaradi boljše kaljivosti; eden izmed sogovornikov je v Švici kupoval semena zaradi dobre prilagodljivosti na slovenske rastne razmere; Avstrija in Nemčija sta prednjačili v nakupih kmetijske tehnike; na Madžarsko

⁵² J. K., *Transkript terenskega pogovora*, str. 5.

⁵³ I. K., *Transkript terenskega pogovora*, str. 3.

⁵⁴ Alenka Švab je uporabila izraz notranje geografske diferenciacije. Beseda geografija se mi zdi v tem konkretnem primeru preširoka in premalo povedna, medtem ko besedo regija smatram za ustrežnejšo. V tem kontekstu regijo razumem kot mikro regijo – prostor »vsakdanje interakcije in izkušenj posameznikov« (Roth, *What's in a region?*, str. 18).

⁵⁵ Švab, »To si enostavno morala imeti!«, str. 135.

⁵⁶ J. K., *Transkript terenskega pogovora*, str. 7–8; F. Č., *Transkript terenskega pogovora*, str. 1.

⁵⁷ I. K., *Transkript terenskega pogovora*, str. 2.

⁵⁸ Švab, »To si enostavno morala imeti!«, str. 136.

⁵⁹ Sogovornik je opozoril, da je veliko kmečkega prebivalstva čez italijansko mejo nosilo semena in sadike, česar zaradi možnosti razvoja virusnih bolezni ne bi smeli početi (I. K., *Transkript terenskega pogovora*, str. 4–5).

pa so se kmeti najpogosteje odpravili po cenejša sredstva za varstvo rastlin.⁶⁰ Zadnjo državo je sogovornik označil za nekonkurenčno Jugoslaviji in zato zanj za kmetijske nakupe ni bila zanimiva. Gonilo napredka, lastnega in jugoslovanskega, je videl v državah, ki so bile po njegovem mnenju na kmetijskem področju vse do sredine 60. let trideset let pred Jugoslavijo. Kmetijske nakupe je opravljal v Italiji, Avstriji, Nemčiji in Švici.⁶¹ Mnenje sogovornika razkriva specifičen vrednostni sistem, ki se je oblikoval znotraj določenih družbenih okoliščin, ki so podrobneje opisane v prvem poglavju. Le redki kmeti, morda eden ali dva v vasi blizu industrijskega središča, so si lahko privoščili, da so na podoben način zadovoljevali in izpolnjevali individualne preference in potrebe, ki so se oblikovale znotraj določenega načina življenja.⁶² Slednji je pogojeval tudi izbiro blaga in kraja nakupa na drugi strani meje.⁶³

Prečkanje meje

Prečkanje meje je bila ena najpomembnejših mikrosituacij celotnega nakupa blaga v sosednji državi. Prenos denarja v eno smer in blaga v drugo je pomenil, da je posameznik na meji predpise kršil dvakrat.⁶⁴ »Vseposod se je nekaj dalo, ampak vsak niti ni bil sposoben niti se ni znašel, starejši sploh ne,« je povedal sogovornik.⁶⁵ Strategija oblasti je bila za številne taktike nakupovalcev nedoločena, zato posameznik nikoli ni vedel, kaj se bo zgodilo ob prečkanju meje. Če je nakupovalec ob srečanju s predstavnikom oblasti na meji čutil negotovost,⁶⁶ ga je občutek strahu spremljal že ob načrtovanju nakupa. To je bilo še posebej izrazito pri nakupu kmetijske mehanizacije, kjer se je rokovalo z velikimi vsotami denarja. Potek menjave dinarjev v tuje valute pri določenem prekupčevalcu je predstavil

sogovornik: »In si rekel po telefonu, on se je bal, ti si se bal, da prideš po toliko in toliko brinjevca, kar je pomenilo, da prideš po toliko in toliko lir, en liter cvička pa je pomenilo neko drugo valuto.«⁶⁷ Nadaljnji denarni transfer je bil v primeru drugega sogovornika naslednji: »Jaz sem v Nemčijo nesel tisoč mark, drugo je prišel on (Nemec op. a.) sem iskat, on je lahko denar nesel. Drugače pa mi je tudi eden, ki je gor delal, denar čez nesel.«⁶⁸

Iz zadnjega citata je razvidno, da je bila mreža neformalnih odnosov ključen vidik sociabilnosti v socializmu, saj je ljudem zagotavljala določeno blago, pomembne informacije in usluge. Iz tovrstnih mreženj, ki se predejo med sorodniki, prijatelji in znanci, »izhajajo personalizirane oblike družbenega življenja, ki nadomestljive družbene odnose preoblikujejo v osebne in enkratne« (namesto zdravnika je treba imeti znanca, ki je zdravnik).⁶⁹ Zapis Brede Luthar je z opisom hipotetične mreže, ki bi lahko delovala v Švici, potrdil sogovornik: »Tisti (švicarski državljani op. a.) pozna, ne vem, doktorja v Ljubljani, doktor k meni po solato hodi, tisti po prašiča; ta veriga je neskončna.«⁷⁰ Ključni strukturni element socialistične družbe, ki ga je predstavljalo antagonistično nasprotje med uradnim in zasebnim, je v javnem prostoru določalo naravo interakcijskih praks.⁷¹

Čeprav je prenos blaga čez mejo spremljala negotovost, je bila vsaj tako pomembna tudi vrnitev domov s trofejo z druge strani.⁷² Sogovornik je povedal, da je bila možnost, da te je na meji doletela denarna kazen vsakokratna in da si moral nanjo računati že pri snovanju nakupa. Le tako je bilo gotovo, da bo posameznik novo blago prinesel tudi na kmetijo. Da bi kmeti odvrnili pozornost carinikov od nakupljenih kmetijskih proizvodov in morebitnih kazni, so čez mejo kupili tudi nekaj nekmetijskih proizvodov: »Alergija je bila na veliko noč na pomaranče. Ti si moral dve gajbici ali vreči pomaranč nabasati, tudi če si kaj drugega imel. Carinik se je razjezil, je rekel, naj jih vržem stran, a te pomaranče so bile zame nepomembne,

⁶⁰ M. Š., *Transkript terenskega pogovora*; R. B. *Transkript terenskega pogovora*; I. K. *Transkript terenskega pogovora*; F. Č. *Transkript terenskega pogovora*; J. K. *Transkript terenskega pogovora*.

⁶¹ J. K., *Transkript terenskega pogovora*, str. 4.

⁶² R. B., *Transkript terenskega pogovora*, str. 1.; Luthar, *Nakupovanje in nadzorovanje*, str. S108.

⁶³ Mikula, *Highways of desire*, str. 223.

⁶⁴ Luthar, *Consumption, desire and surveillance in socialism*, str. 13.

⁶⁵ J. K., *Transkript terenskega pogovora*, str. 3.

⁶⁶ Luthar, *Consumption, desire and surveillance in socialism*, str. 13.

⁶⁷ I. K., *Transkript terenskega pogovora*, str. 5–6.

⁶⁸ J. K., *Transkript terenskega pogovora*, str. 2.

⁶⁹ Luthar, *Nakupovanje in nadzorovanje*, str. S112.

⁷⁰ J. K., *Transkript terenskega pogovora*, str. 5.

⁷¹ Luthar, *Nakupovanje in nadzorovanje*, str. S112.

⁷² Mikula, *Highways of desire*, str. 229.

jaz sem peljal nekaj drugega.«⁷³ Prečkanje meje je predstavljal prostor discipline in nadzora. Nasprotno je izkušnja nakupa na drugi strani meje za posameznika pomenila osebno avtonomijo in vir za konstrukcijo individualnih in socialnih idej.⁷⁴ »Področje izrednega, obrobne ali liminalnega niso nikoli zgolj področja popolne svobode ali popolnega nadzora,« je zapisal Rob Shields.⁷⁵ Te dvojnosti, ki se je stalno prepletala, so se posamezniki zavedali, zato so nakupe skrbno načrtovali, hkrati pa so bili pripravljeni na nenačrtovano.

Na drugi strani

Nakupovanje je imelo pragmatično vlogo zadovoljevanja potreb, hkrati pa je omogočilo sanjarjenje v prostoru. Z objekti želje, ki so spominjali potrošnike, »kdo si želijo biti in kako bi si želeli biti,«⁷⁶ se je kupec srečal že na poti od meje do mesta nakupa. Sogovornik se spominja, da je bilo pred Celovcem veliko trgovin z oglasi za kmetijske stroje in pralne praške ter gnojila in fitokemična sredstva. Pred številnimi trgovinami so ponujali preše.⁷⁷ Kmeti so bili intenzivno osredotočeni na blago, za katerega so si zadali cilj, da ga kupijo in pripeljejo domov. Nakupovanje je bilo doživeto kot delo in časa za hedonistično razgledovanje ni bilo.⁷⁸ Izjema so bili avstrijski in nemški sejmi kmetijske mehanizacije, ki se jih je v preteklosti udeležil tudi sogovornik, še danes očaran nad predstavljeno opremo in razsežnostjo sejmov.⁷⁹ Diskurz o moških praksah nakupovanja temelji na retoriki potreb in je umeščen v okvir dela.⁸⁰ Moški so kupovali le blago, ki so ga nujno potrebovali na kmetiji, vzporedni potrošniški nakupi pa so služili primarnemu namenu in kamuflaži.⁸¹ Nakupe so izvajali samostojno in se z drugimi kmeti niso povezovali v interesne skupine,⁸² »zato ker ima vsak svojo glavo

pa vsak svojo denarnico.«⁸³ Večje nakupe kmetijske mehanizacije so opravljali moški, manjše pa vsi člani družine.

Ženske, ki so živele na kmetijah, so kupovale z ozirom na potrebe domačega gospodarstva in družine. Kupovale so za sebe in druge,⁸⁴ tako so se s tržaških izletov vračale s kavbojkami in semeni. Ženske so se po nakupih odpravile z organizirano skupino, »/.../ za 8. marec v Gorico in v Trst.«⁸⁵ Pomemben aspekt »ženskega nakupovanja« je bilo druženje, zato je bila ženska praksa nakupovanja umeščena v okvir prostega časa, zabave in zadovoljevanja potreb.⁸⁶ Podobno vlogo kot ženske so imeli tudi otroci: »Če je en mulec z dvojnimi kavbojkami šel, saj si ni nobeden mislil, da si bo še dve vrečki semen nakupil.«⁸⁷ Po besedah sogovornikov se starejši čez mejo niso odpravljali zaradi strahu⁸⁸ in miselnosti, da bodo nakup lažje in boljše opravili mlajši člani gospodinjstva: »Mi, ta mladi, smo bili takrat korajžni, si šel v ta rizik; kje boš takrat starega človeka v Nemčijo poslal. Pa niti nima pojma, kako naj bi ta mašina zgledala, kako to dela, kaj to sploh je.«⁸⁹ Člani kmečke družine se po nakupih niso odpravljali skupaj, a vsako prečkanje meje je pomenilo, da bo družinsko gospodarstvo pridobilo novo blago, ki ga potrebuje.⁹⁰

Razlike med jugoslovanskimi kupci na drugi strani meje so se zarisovalle preko izbire blaga, trgovine in ponavljajočih se vzorcev nakupovalnih ekspedicij.⁹¹ Hierarhične kategorije, ki so se nanašale na samorazumevanje in razumevanje drugih, niso bile le sestavni del interakcij med soživiljani, v katerih je prišlo do reartikulacije razrednih razlik, ampak tudi odnosov med nakupovalci in prodajalci.⁹² Razlike med socialnim statusom in načinom življenja so se preoblikovale v neenakost: »V navadnih trgovinah so bili kar prijazni, ampak v nekaterih trgovinah so bili pa do Slovencev, zlasti

⁷³ J. K., Transkript terenskega pogovora, str. 6.

⁷⁴ Luthar, *Consumption, desire and surveillance in socialism*, str. 5.

⁷⁵ Shields po Luthar, *Nakupovanje in nadzorovanje*, str. S114.

⁷⁶ Luthar, *Nakupovanje in nadzorovanje*, str. S118.

⁷⁷ I. K., Transkript terenskega pogovora, str. 5.

⁷⁸ Luthar, *Nakupovanje in nadzorovanje*, str. S117.

⁷⁹ J. K., Transkript terenskega pogovora, str. 4.

⁸⁰ Luthar, *Nakupovanje in nadzorovanje*, str. S113.

⁸¹ J. K., Transkript terenskega pogovora, str. 6.

⁸² J. N., Transkript terenskega pogovora, str. 1; M. Š., Transkript terenskega pogovora, str. 1.

⁸³ J. K., str. 5.

⁸⁴ Luthar, *Nakupovanje in nadzorovanje*, str. S112-S113.

⁸⁵ J. K., Transkript terenskega pogovora, str. 6.

⁸⁶ Luthar, *Nakupovanje in nadzorovanje*, str. S112-S113.

⁸⁷ J. K., Transkript terenskega pogovora, str. 6.

⁸⁸ I. K., Transkript terenskega pogovora, str. 1.

⁸⁹ J. K., Transkript terenskega pogovora, str. 3.

⁹⁰ Švab, »To si enostavno morala imeti!«, str. 139-140.

⁹¹ Mikula, *Highways of desire*, str. 223.

⁹² Luthar, *Nakupovanje in nadzorovanje*, str. S120.

Razstava kmetijskih strojev in bele tehnike, Gospodarsko razstavišče, Ljubljana, december 1966.
(Foto: Miloš Švabič; hrani: Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

na Koroškem, precej neprijazni. In tudi na Štajerskem, dokler niso videli, da je toliko kupcev iz Slovenije. To je bil večvrednostni kompleks. Neprijazen je, takoj sumi, da si hotel nekaj goljufati⁹³ ali kaj takega. /.../ So pa imeli tudi naši ljudje preveč ob-

čutka manjvrednosti, da jih bodo postrani gledali, ni bilo nujno vedno tako,« je povedal sogovornik.⁹⁴ Občutek manjvrednosti je izhajal iz sprejemanja kriterijev drugega in aplikacije teh kriterijev nase. Jugoslovanski nakupovalci so »obstajali skozi pogled zahodnjakov in anticipirali presojanje in vrednotenje zahodnjakov, obsojeni na ocenjevalni pogled drugega.«⁹⁵ Neenakost med akterji nakupa

⁹³ Sogovornik se spominja, da so v Italiji pogosto goljufali ravno kupce. Poznali so metodo metle: ob blagajni so imeli metlo in kupcem, tudi tistim, ki metle niso kupili, so jo zaračunali. Če je kupec to pravočasno opazil, so denar brez ugovaranja vrnili (I. K., Transkript terenskega pogovora, str. 4).

⁹⁴ I. K., Transkript terenskega pogovora, str. 4.

⁹⁵ Luthar, Nakupovanje in nadzorovanje, str. 120.

se je zmanjševala s pogostostjo nakupov in višjim socialnim statusom nakupovalca.⁹⁶ Velik kmet, ki je pogosto kupoval čez mejo, je na vprašanje o odnosih prodajalcev do njega povedal: »Mi smo bili za njih zelo dobri in zelo poštene kupci. Uslužnostni, celo uslužnostni so bili.«⁹⁷

Ponovno doma

Nakup in uporaba opreme in sredstev, kupljenih čez mejo, je »vsakodnevno izkušnjo spremenila v prikaz okusa in socialne pripadnosti, vsakdanja okolica pa je postala teren kulturne različnosti.«⁹⁸ Ljudje, ki so kupovali blago na Zahodu, so imeli vlogo kulturnih posrednikov in so vplivali na predstave ljudi o sebi in svetu.⁹⁹ Sogovornik je opisal, kako je bilo, ko so ljudje okoli leta 1970 prvič videli snopovezalko, predhodnico kombajna: ».../avtomatska mašina – TO je bila senzacija, to smo samo gledali, kako more pa to delati.«¹⁰⁰

Predvsem nakupi kmetijske mehanizacije so med sovaščani, malimi in velikimi kmeti, ustvarili še večje razredne razlike. Sogovornik je v 70. letih prejšnjega stoletja kupil štiri nove traktorje, njegova sovaščanka pa je v 60. letih lahko kupila le rabljenega štajerja: »Takrat so veliko kupovali obnovljene stare stroje v Nemčiji in Avstriji, ker ni bilo denarja za nove, mi smo njivo prodali, da smo to lahko kupili.«¹⁰¹ Prvi je nakupe opravljal z denarjem od prodaje pridelka na trgu in svoje starejše mehanizacije v druge jugoslovanske republike.¹⁰² Vse stare traktorje je sčasoma prodal in jih zamenjal z zmogljivejšimi, medtem ko ima njegova znanka stari traktor še vedno na kmetiji. Lastniki nove kmetijske mehanizacije so ostalim kmetom in sovaščanom dajali pozitivne predstave o življenju na Zahodu, kjer naj bi bilo življenje boljše in lažje, ter ustvarjali norme, ki so veljale le v specifičnem socialističnem kontekstu.¹⁰³

Traktor avstrijske znamke, kupljen leta 1970, ki je na kmetiji sogovornika še vedno v uporabi, Ljubljana, maj 2014. (Foto: Mateja Slovenec)

Zaključek

Če je potrošniško nakupovanje ustvarilo in utrdilo srednji sloj prebivalstva,¹⁰⁴ so nakupi čez mejo še bolj ostro zarezali v razlikovanje med kmeti. Na eni strani so bili bogati kmeti, ki so se pojavljali na trgu in so bili zmožni slediti kmetijskim inovacijam, ki so jih znotraj Jugoslavije narekovali sami; na drugi strani so bili mali kmeti, ki jim je glavni vir zaslužka predstavljalo udejstvovanje v neagrarnih panogah, kmetijsko dejavnost pa so ohranili zaradi tradicije ali samooskrbe. Veliki kmeti iz časa socializma so tudi v obdobju samostojne Slovenije ohranili svojo gospodarsko dejavnost, medtem ko so mali kmeti kmetovanje ohranili v zmanjšanem obsegu ali pa so ga opustili. To se odraža tudi v prostoru, saj so le redke vasi v okolici Ljubljane ohranile ruralni videz.¹⁰⁵ Nakupovalne prakse iz časa Jugoslavije se kažejo tudi v prepričanjih ljudi, kaj je kje dobro in kvalitetno. Sosed mi je ob delu na vrtu povedal, da je kupil seme motovilca iz Italije in je zato prepričan, da bo vzkalilo.¹⁰⁶ Številni slovenski kmeti so mnenja, da so traktorji avstrijskih ali nemških znamk še vedno prve kvalitete.¹⁰⁷ Veliko kmetov ob meji z Madžarsko pa v sosednji državi še vedno iz navade in zaradi prihrankov kupuje sredstva za varstvo rastlin.¹⁰⁸

⁹⁶ I. K., Transkript terenskega pogovora, str. 4.

⁹⁷ J. K., Transkript terenskega pogovora, str. 4.

⁹⁸ Luthar, *Consumption, desire and surveillance in socialism*, str. 8.

⁹⁹ Luthar, *Consumption, desire and surveillance in socialism*, str. 21.

¹⁰⁰ J. K., Transkript terenskega pogovora, str. 9.

¹⁰¹ M. Š., Transkript terenskega pogovora, str. 1.

¹⁰² J. K., Transkript terenskega pogovora, str. 8–9.

¹⁰³ Švab, »To si enostavno morala imeti!«, str. 136–141.

¹⁰⁴ Luthar, *Consumption, desire and surveillance in socialism*, str. 21.

¹⁰⁵ Glej Klaus idr., *Urbano življenje ob kmetijah ali ruralno življenje ob stolpnica*?

¹⁰⁶ Slovenec, *Terenski dnevnik*, str. 1.

¹⁰⁷ J. N., Transkript terenskega pogovora, str. 1.

¹⁰⁸ I. K., Transkript terenskega pogovora, str. 2–3.

Viri in literatura

Osební intervjuji

- Slovenec, Mateja: *Terenski dnevnik: Kmetijski nakupi čez mejo v Jugoslaviji (maj – avgust 2014)*. Neobjavljeno gradivo. Ljubljana, 2014.
- F. Č., Transkript terenskega pogovora, Ljubljana, 2014.
- I. K., Transkript terenskega pogovora, Ljubljana, 2014.
- J. K., Transkript terenskega pogovora, Ljubljana, 2014.
- J. N., Transkript terenskega pogovora, Ljubljana, 2014.
- M. Š., Transkript terenskega pogovora, Ljubljana, 2014.
- R. B., Transkript terenskega pogovora, Ljubljana, 2014.

Časopisje

- N. P.: Kdor je šel s časom, lahko živi. *Sodobno kmetijstvo*, 22, 1969, št. 12, str. 532–533.

Literatura

- Čepič, Zdenko: Spreminjanje lastništva zemlje po drugi svetovni vojni. *Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. Stoletju: 1918–1945–1991* (ur. Neven Borak in Žarko Lazarevič). Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996, str. 145–159.
- Habinc, Mateja: Community building through festivities: A case of dirty togetherness? *Studia ethnologica Croatica*, 23, 2011, št. 1, str. 239–258.
- Habinc, Mateja: Raziskave (post)socialističnih koledarskih praznikov. *Traditiones*, 37, 2008, št. 1, str. 79–97.
- Klaus, Simona, Saša Starec in Barbara Turk Niskač: Urbano življenje ob kmetijah ali ruralno življenje ob stolpnih? Dilema jasne ločnice med urbanim in ruralnim. *Urbani izziv*, 21, 2010, št. 1, str. 32–41.
- Konjar, Viktor: *Bil je horuk v nove čase: Tisočdevetstopeninštirideseto na naših tleh v brušenem ogledalu takratnega slovenkega pisanja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995.

- Kosmatin Fras, Mojca itd.: *Slovenika: Slovenska nacionalna enciklopedija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011.
- Lazarevič, Žarko: *Dvestoletne poti slovenskega kmetijstva*. Tehniški muzej Slovenije, b. n. l. Dostopno na: http://www.tms.si/fck_files/image/Dogodki11/TE/kmetijstvo.pdf [10.5.2016].
- Luthar, Breda: *Consumption, desire and surveillance in socialism*. Stockholm: Frontiers of sociology, 2005. Dostopno na: http://www.swedishcollegium.se/IIS2005/total_webb/tot_html/papers/consumption_desire.pdf [10.5.2016].
- Luthar, Breda: Nakupovanje in nadzorovanje: Fenomen »Trst«. *Javnost*, 11, 2004, št. 1, str. S107–S124.
- Mikula, Maja: Highways of desire: Cross-border shopping in former Yugoslavia, 1960s–1980s. *Yugoslavia's sunny side: A history of tourism in socialism (1950s–1980s)* (ur. Hannes Grandits in Karin Taylor). Budimpešta in New York: Central European University Press, 2010, str. 211–237.
- Mikuž, Stanislav in Ivan Živko: Carina Jugoslavije v obdobju od 1944 do 1991. *Zgodovina carine na Slovenskem: Od antike do slovenske osamosvojitve* (ur. Boštjan Hebe). Ljubljana: Carinska uprava Republike Slovenije, 2011, str. 55–66.
- Novak, Mojca: Periferna agrarna transformacija: Slovenski primer. *Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. Stoletju: 1918–1945–1991* (ur. Neven Borak in Žarko Lazarevič). Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996, str. 23–35.
- Prinčič, Jože: *Pot do slovenske narodnogospodarske suverenosti 1945–1991*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2013.
- Prinčič, Jože: *Slovensko gospodarstvo v drugi Jugoslaviji*. Ljubljana: Modrijan, 1997.
- Rebernik, Zarja: *Relevantnost socialistične preteklosti za sodobnost*. Neobjavljena izpitna naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2013.
- Repe, Božo: Tihotapijo so vse, razen ptičjega mleka: Vpliv nakupovalnega turizma na kulturne spremembe in način življenja v

Sloveniji po drugi svetovni vojni. *Zgodovina za vse*, 5, 1998, št. 2, str. 90–96.

Roth, Klaus: What's in a region?: Spatheast european regions between globalizaion, EU integration and marginalization. *Ethologia Balkanica*, 11, 2007, str. 17–41.

Švab, Alenka: »To si enostavno morala imeti!« – nakupovalni turizem v vzhodni Evropi. *Časopis za kritiko znanosti*, 26, 1998, št. 189, str. 131–143.

Zusammenfassung

„WER MIT DER ZEIT GING, KANN LEBEN“

Grenzüberschreitende landwirtschaftliche Einkäufe zur Zeit Jugoslawiens

Zur Zeit Jugoslawiens kauften die Menschen auf der anderen Seite der Grenze Kaffee, Jeans und Schallplatten ein, viele wissen jedoch nicht, dass auch die Landwirte oft in die benachbarten Staaten gingen, um landwirtschaftliche Geräte, Saatgut und chemische Mittel zu besorgen. Der Beitrag behandelt die bisher unbekannten Einkaufspraxen der Bauern und ihren Einfluss auf die damalige und heutige Lage der slowenischen Bauern und der landwirtschaftlichen Tätigkeit. Die sozialistischen Machthaber lösten mit den agrarischen Reformen nach dem Krieg einen Prozess der Deagrarisierung aus und beeinflussten die Aufspaltung von landwirtschaftlichem Besitz, die unzweckmäßige Verwendung landwirtschaftlicher Flächen und die fehlende Verbundenheit der Akteure der Nahrungsmittelkette. Der private landwirtschaftliche Sektor war zwar durch die Reformen betroffen, konnte jedoch aufgrund seiner früheren Größe und dem staatlichen Bedürfnis nach einer umfangreichen Nahrungsmittelproduktion weiterbestehen. Mit den Jahren kam es zu einem Umstieg der Mehrheit der Bevölkerung in den industriellen Sektor, was das Einkommen der landwirtschaftlichen Bevölkerung sowohl relativ als auch absolut vergrößerte. Mitte der 1960er Jahre begannen die Behörden in die Modernisierung der Landwirtschaft zu investieren, getrieben vom Wunsch nach einer stärkeren Marktorientierung dieser Wirtschaftstätigkeit. Dies fiel mit der Abschaffung der Reisevisa im Jahr

1967 zusammen, was die leichtere Überquerung der Grenze mit einem Reisepass bedeutete. Die technologisch vernachlässigten und über Investitionsmittel verfügenden Bauern nützten das neue politische Klima und begannen landwirtschaftliche Einkäufe jenseits der Grenze zu tätigen. In Italien wurden am häufigsten Düngemittel, Jungpflanzen und wegen der höheren Qualität auch Saatgut gekauft. In der Schweiz kauften die Bauern Saatgut, weil es gut an die slowenischen Wachstumsverhältnisse anpassbar war. Österreich und Deutschland standen beim Einkauf von fortschrittlicher landwirtschaftlicher Technik an erster Stelle, und nach Ungarn begaben sich die Bauern am häufigsten zum Einkauf von günstigeren Pflanzenschutzmitteln. Die meisten landwirtschaftlichen Käufe waren genau geplant, allerdings mussten die Käufer an der Grenze mit dem Unvorhergesehenen rechnen. Die Schlüsselemente der grenzüberschreitenden landwirtschaftlichen Einkäufe waren Findigkeit, Bekanntschaften, Beobachtung des Marktes und eine gute finanzielle Basis der Käufer. Zweifellos erleichterten die Einkäufe die landwirtschaftliche Tätigkeit und veränderten sie auch tiefgreifend. Nicht alle Bauern konnten sich Einkäufe jenseits der Grenze leisten oder hatten den Mut dazu, daher schufen solche Praxen Unterschiede zwischen den Bauern hinsichtlich ihres Vermögens und ihrer Produktionskapazitäten. Die kleinen Betriebe konnten mit der Zeit nicht mehr mit den großen konkurrieren, die mit den Einkäufen den Innovationen folgten, die sie selber innerhalb Jugoslawiens generierten. Die Großbauern aus der Periode des Sozialismus behielten auch im selbständigen Slowenien ihren wirtschaftlichen Tätigkeitsbereich, während die Kleinbauern ihre Tätigkeit nur in kleinerem Umfang aufrechterhielten oder sie gänzlich aufließen, was sich auch im Raumbild widerspiegelt. Die Einkaufspraxen aus der Zeit Jugoslawiens blieben bis heute in den Überzeugungen erhalten, wo etwas gut und qualitativ hochwertig ist, zum Beispiel Saatgut in Italien und Traktoren in Österreich und Deutschland.

Schlagwörter: grenzüberschreitende landwirtschaftliche Einkäufe, Jugoslawien, Agrarpolitik, Deagrarisierung, landwirtschaftliche Mechanisierung